

De unieke meesterstukken van de Amsterdamse Waag

OLGA VAN DER KLOOSTER

Het Waaggebouw op de Nieuwmarkt in Amsterdam heeft nog altijd geen nieuwe bestemming ook al is de restauratie ervan onlangs voltooid. Vooruitlopend op de herbestemming, die in 1995 toch wel zijn beslag zal krijgen, een terugblik op de rijke historie van het gebouw als bestuurscentrum en opleidingscentrum van Amsterdamse gilden.

Boven een ingang van de Waag een natuurstenen afbeelding van meesterproef van een steenhouwer. Let op de troffel. (foto's Olga van der Klooster)

gebouw zijn oude bestemming als stadspoort verloor werd het in de 17de eeuw op de begane grond ingericht tot Waag. De overige vertrekken, evenals de aanbouwsels en de nieuw toegevoegde verdieping, werden door een aantal gilden betrokken. Dat waren het chirurgijngilde, het schoenlappers- en klompenmakersgilde, het koekenbakersgilde, het Barbaragilde, het Lucasgilde en het Eloysgilde. 'Gilde' betekende van oorsprong – zo vermoedt men – 'betaling voor een

feestmaal'. Vaak denken wij bij het woord 'gilde' aan de braspertijen, zoals die door *Frans Hals* zijn geschilderd, maar in de Waag waren serieuzere zaken aan de orde. De Waag fungeerde als een bestuurscentrum in het Amsterdamse gildewezen. Eens in de week hielden de overlieden van de gilden er hun vergadering. Die van het schoenlappers- en klompenmakersgilde vergaderden 'eens ter weeke, des donderdags' in een klein huisje tegen de Waag. De overlieden van het St-Eloys- of smidsgilde 'gekoozen uit

alle de handwerken waaruit het gilde bestaat omtrent den elfden oktober' zetelden in de middentoren van het gebouw. Zij vergaderden 'des saturdays om de veertien dagen.' Van het Barbaragilde vergaderden 'alle maandagen van drie tot vijf uren na den middag' drie meestermetseleers, één meestersteenhouwer en één meesterpompemaker die ook meesterleideker was.

Anatomische lessen

In een aantal vertrekken boven de Waag werd lesgegeven. Wereldberoemd waren destijds de anatomische lessen van het chirurgijngilde in de koepel van het gebouw. De 'anatomisch les' door *Rembrandt*, geeft daarvan een goede illustratie, hoewel het schilderij niet in het Waaggebouw maar in de voormalige – hoe toepasselijk – Vleeshal aan de Nes in Amsterdam is geschilderd. In het gebouw namen de gildemeesters ook examens af die verband hiielden met de opleiding tot 'Meester'. Een opleiding die niet voor iedere leerling was weggelegd. Alleen leerlingen van rijke komaf, zonen van ambachtsmeesters of heren die kans zagen een zoonloze weduwe te huwen die het ambachtsbedrijf van haar overleden echtgenoot – een Meester – had geërfd, hadden de mogelijkheid tot het meesterschap door te stoten. Helaas resteert er weinig uit die gildetijd. Na 1798 – het gildewezen werd toen opgeheven – verdween een belangrijk deel van het interieur en van de inboedel uit het Waaggebouw. Het is echter dankzij de oplettenheid van *P. Scheltema*, archivaris van het Gemeentearchief Amsterdam in de 19de eeuw, dat het interieur van het Barbaragilde gespaard bleef. In dit kwartier bevinden zich unieke proefwerken van de examenkandidaten die opgingen voor het meesterschap. Over deze meesterproeven gaat het hierna volgende verhaal.

Meesterproeven

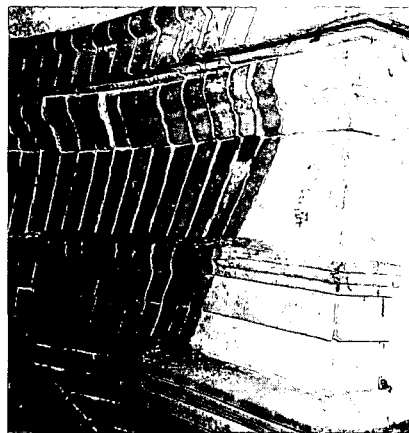
Onder het toezien oog van de heilige *Barbara* boven de schoorsteenmantel – patrones van het gilde van metseleers, steenhouwers, pompmakers, leidekkers en loodgieters – werd in het betreffende gildekwartier van 1617 tot 1798 de 'meestersproef' afgelegd. Dat was een examenwerkstuk waaraan de vaardigheden van de meesterkandidaat getoetst werden. De titel 'Meester' was de hoogste die men kon

Schitterend meesterstuk in het betaalkamertje.

bereiken en men verkreeg die alleen wanneer alle vereiste vaardigheden werden beheerst. De meeste kandidaten hadden een jarenlange training – van ambachtsknecht tot ambachtsleerling – gevolgd. De titel gaf ondermeer het recht om een ambachtsbedrijf te voeren. Ook voor het beroep ‘Stadsarchitect’ kwamen alleen de ambachtsmeesters – zoals *Hendrick de Keyser* of *Lieven de Key* – in aanmerking. Van de meestersstukken – de examenstukken voor het meesterschap – zijn alleen die van de steenhouwers en metselaars overgebleven. Die waren in de architectuur van het gebouw opgenomen en daardoor moeilijk te verwijderen. Het gehele gildekwartier, de toegangstoren, de betaalkamer en de vergaderkamer op de eerste verdieping, het halletje en het kleine torenvertrek op de tweede verdieping is van buiten en binnen van meesterstukken voorzien. Die van het interieur zijn het mooist. Ze zijn van zeldzaam hoge kwaliteit. De bakstenen van de metselwerken zijn volkomen glad, strak en volkomen egaal van kleur. Tegenwoordig vinden we dat

niet eens zo bijzonder. Bakstenen kan men naar believen uitkiezen. U vraagt, de baksteenfabrikant maakt het allemaal voor u. Maar in de 17de eeuw was de baksteenfabricage niet optimaal ontwikkeld. De stenen verschilden onderling van kleur, structuur en formaat. Om tóch eenheid in het materiaal te krijgen moesten de stenen – eer deze konden worden toegepast – zorgvuldig op kleur geselecteerd, op maat geschaafd en volkomen pas

Verpulvering van meesterstuk door zoutkristallisatie

worden gemaakt. Het meesterstuk uit 1660 in de betaalkamer van het kwartier – een halfronde nis met aan weerszijden getordeerde zuilen die een hoofdgestel ondersteunen – toont ons tot welk een hoog niveau de meester-metselaar was gestegen. De bakstenen zijn uiterst vakkundig voorbereid en voorgevormd. Zelfs die van de getordeerde zuilen – waarbij men ook nog eens rekening moest houden met de draaiende beweging ervan – sluiten haast naadloos op elkaar aan (zie illustratie).

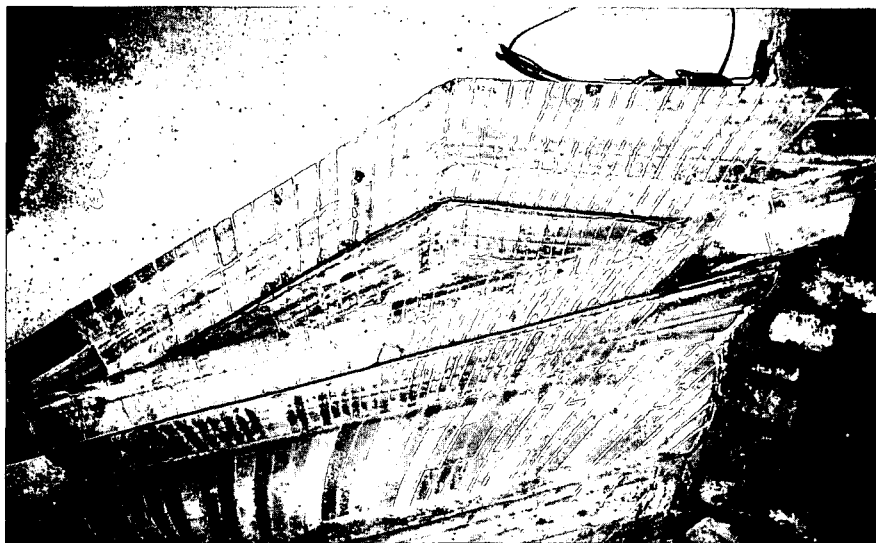
Maniërisme en renaissance

Bijzonder is het ook dat de meesterproeven op de renaissancestijl en maniëristische bouwwijze zijn uitgevoerd. De leerlingen gebruikten daarvoor boeken met tekeningen van Italiaanse voorbeelden, zoals het 17de eeuwse ‘Boek voor den leerjongen’, een gildeboek dat bewaard is gebleven. Markant detail hierbij is dat deze voorbeelden in de Italiaanse bouwkunst zelf vaak in natuursteen werden uitgevoerd en niet in baksteen. Kennelijk was het homogene karakter van natuursteen een schoonheidsideaal van de toenmalige meester-metselaars. De homogeniteit – het voegloze oppervlak van natuursteen – trachtte men te imiteren door de voegen tussen de bakstenen flinterdun uit te voeren. Op sommige plaatsen is de voeg niet breder dan twee millimeter! Met andere woorden: de metselwerken waren imitaties van natuurstenen objecten. Ook hierin toonde de meester zijn ware vakmanschap. Het is een techniek die naast een haarzuivere afmeting en bewerking van de baksteen bereikt werd door een speciale bereidingswijze van de metselspecie. Die werd gemaakt van gemalen kalksteen die lange tijd – een proces van maanden, soms jaren – onder water had staan ‘rotten’. Pas dan verkreeg men een specie die zo zacht en smeerbaar was als roomboter. Er wordt wel beweerd dat men een dode kat in de kalkput gooide om het rottingsproces te versnellen.

Veel schade, vooral in trappetoren

Het neusje van de zalm van metselend Nederland in vroegere tijden vinden we in de trappetoren van het gildekwartier. Hier zijn de bakstenen van de meesterstukken nog eens in een hoek van 30 graden – met het verloop van de trap mee – gemetseld. Het kan niet anders; de meester-metselaar van weleer was ook nog eens een rekenwonder.

De meesterproeven zijn – zoals we zeggen – gespaard gebleven. Toch is dat niet helemaal waar. De meeste stukken in de trappetoren en een aantal in de vergaderkamer van het gilde, hebben de tand des tijds niet of gedeeltelijk doorstaan. Het trappetorentje staat al sinds de vorige eeuw uit het lood en verzakt nog steeds. De

Een gemetseld fronton als meesterstuk. Het stuk is met het verloop van de trap mee gemetseld en maakt een hoek van 30 graden.

scheuren die daardoor zijn ontstaan hebben grote schade veroorzaakt. Ook is ernstige schade aangericht door overtollige zouten die in de bakstenen muren in vloeibare vorm tot boven aan toe zijn doorgetrokken. Door zoutkristallisatie zijn veel meesterproeven in de trappetoren verpulverd. Een onomkeerbaar proces dat in 1488 – het bouwjaar van de Waag – is begonnen. Urine, optrekkend bodemvocht, lekkende dakgoten en een verschil in

relatieve vochtigheid – veroorzaakt door bijvoorbeeld centrale verwarming – zijn alle factoren die tot de verzilting van het gebouw hebben geleid. In 1877 vond een grootscheepse restauratie en reconstructie van een groot aantal meesterstukken plaats. Het proces van verval ging echter zo snel dat in 1891 wéér een ingrijpende restauratie nodig was. Het herstel van de meesterstukken bleek destijds – vanwege het specifieke vakmanschap

uit de 17de en 18de eeuw – zo moeilijk uitvoerbaar dat het de restauratie-architect *Weissman*, oprichter van Heemschut, al hoofdbrekens kostte metselaars te vinden ‘die de zoo noodzakelijke herstellingen naar den eisch konden uitvoeren zodat het nieuwe werk van het oude niet kan worden onderscheiden.’ In 1926 volgde een derde restauratie en anno 1994 volgde – als ik de tel niet ben kwijt geraakt – de vierde. Deze laatste restauratie is – net als de voorafgaande restauraties – niet onverdienstelijk uitgevoerd, maar de specifieke technieken en middelen waarvan de voormalige meestermetseelaar zich bediende, zijn met de verpulverde oranje-rode stof van de baksteen weggeblazen, voorgoed.

Oorzaak schade nooit goed aangepakt

Wat van de meesterproeven daadwerkelijk resteert is zeldzaam geworden. Die stukken zouden niet door restauratie en reconstructie ‘bewaard’ moeten blijven. Ze zouden ècht gespaard moeten worden door het kwaad bij de wortel te bestrijden door de oorzaak van de schade – zoutkristallisatie – te verhelpen. Dat is tot nog toe nooit gebeurd.

Het artikel is gebaseerd op het onderzoek ‘Het Waaggebouw’ dat de schrijfster, architectuurhistorica te Heemstede, in 1987 verrichtte.